

<https://doi.org/10.15407/socium2022.03.009>
УДК 331.5.024.5 + 364.23

Creative Commons Attribution 4.0 International

Бурлай Т.В., д-р екон. наук, провідний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: btv2008@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4530-9151>,

Дмитрук Д.А., канд. соціол. наук, науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, директор ГО “Центр “Соціальний моніторинг”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: dmitruk_d@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2683-0972>,

Костриця В.І., заступник голови Об’єднання організацій роботодавців України, вул. Хрещатик, 34, Київ, 01001, Україна, email: kostrytsya2@gmail.com,

Левін Р.Я., канд. пед. наук, старший науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: LevinR@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4991-0246>

ПОЛІТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ЯКОСТІ: ТЕОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ПІДХОДИ В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ ПОВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНИ

Показано доцільність формування та реалізації державної політики повоєнної України відповідно до основ наукової концепції соціальної якості, застосовуваної для поліпшення соціальних параметрів розвитку Євросоюзу. Наведено загальнотеоретичне підґрунтя концепції соціальної якості, основні віхи її розвитку, ключові засади та поняття, а також пропонувані Економічною і соціальною радою ООН, Європейською економічною комісією ООН, Міжнародною організацією праці, Міжнародною асоціацією соціальної якості підходи до забезпечення сучасними суспільствами соціальної якості життя, її кількісної та якісної оцінки. Акцентовано увагу на доцільності повоєнного впровадження в систему державного управління України підходу соціальної якості, що може допомогти політикам і громадянам переосмислити стратегію розвитку українського суспільства в європейському напрямі на засадах соціально-економічної безпеки, соціальної згуртованості, соціальної інклюзії, гарантованих соціальних можливостей, а також укорінити соціальні цінності рівності, солідарності, соціальної справедливості та людської гідності. Визначено актуальність потреби адаптації прийнятих міжнародних підходів соціальної якості до впровадження в практику функціонування та розвитку вітчизняної системи державного управління в умовах відновлення повоєнної України, орієнтуючись, насамперед, на подолання наслідків війни. Показано критичну важливість зусиль, які з початку війни докладає Україна для підтримки інституційної та фінансової стійкості національної системи соціального захисту населення та реалізації заходів державної політики щодо сприяння зайнятості та недопущення руйнування національного ринку праці. Аргументовано, що впровадження в систему державного управління повоєнної України адаптованої до вітчизняних умов концепції соціальної якості має сприяти “суспільному договору” про поступове знаходження розумного балансу між двома пріоритетами: одномоментним нарощуванням зусиль щодо системної ліквідації загроз зовнішньої агресії та прискореним відновленням національного соціально-економічного простору на принципах сталого інклюзивного розвитку.

© Бурлай Т.В., Дмитрук Д.А., Костриця В.І., Левін Р.Я., 2022

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2022, № 3 (82): 9–30

Ключові слова: концепція соціальної якості, повоєнне соціально-економічне відновлення, інклюзивний сталий розвиток, конвергенція з ЄС.

Burlay T.V., Dr. Habil. (Economics), Leading Researcher, Department of Economic Theory, SO "Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine", 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: btv2008@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4530-9151>,

Dmytruk D.A., PhD. (Sociology), Senior Researcher, Department for monitoring-based research of social and economic transformations, SO "Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine", Director of the NGO "Social Monitoring Center", 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: dmitruk_d@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2683-0972>,

Kostrysia V.I., Deputy Chairman of the Association of Employers' Organizations of Ukraine, 34, Khreshchatyk Str., Kyiv, 01001, Ukraine, email: kostrytsya2@gmail.com,

Levin R.Ya., PhD. (Pedagogy), Senior Researcher, Department for Monitoring-Based Research of Social and Economic Transformations, SO "Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine", 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: LevinR@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4991-0246>

THE SOCIAL QUALITY POLICY: THEORY AND INTERNATIONAL APPROACHES IN THE CONTEXT OF THE UKRAINE'S POST-WAR RECONSTRUCTION TASK

The paper presents the expediency of the formation and implementation of post-war Ukraine state policy under the basics of the social quality scientific concept, used to improve the social parameters of the European Union development. The authors discuss the general theoretical basis of the social quality concept, the essential milestones of its development, key foundations and concepts, and the approaches proposed by the UN Economic and Social Council, the UN Economic Commission for Europe, the International Labour Organization, the International Association on Social Quality to ensure modern societies' social quality of life, its quantitative and qualitative assessment. Attention is focused on the expediency of the post-war introduction of the social quality approach into the system of state administration of Ukraine, which can help politicians and citizens to rethink the strategy of Ukrainian society development in the European direction based on socio-economic security, social cohesion, social inclusion, guaranteed social opportunities, and to root social values of equality, solidarity, social justice, and human dignity. The authors determined the relevance of the need to adapt the international approaches of social quality to the implementation in the functioning and development of Ukraine's public administration system in the reconstruction of post-war Ukraine, focusing primarily on overcoming the consequences of the war. The paper shows the critical importance of the efforts that Ukraine has made since the beginning of the war to support the institutional and financial sustainability of the national social protection system and the implementation of state policy measures to promote employment and prevent the destruction of the national labour market. It is argued that the introduction into the system of public administration of post-war Ukraine of the concept of social quality adapted to domestic conditions should contribute to the "social contract" to gradually find a reasonable balance between two priorities: simultaneous increase of efforts to systematically eliminate threats of external aggression and accelerated restoration of the national socio-economic space on the principles of sustainable, inclusive development.

Keywords: the concept of social quality, post-war socio-economic reconstruction, sustainable inclusive development, convergence with the EU.

Соціально-економічне відновлення України після завершення війни з РФ, розпочатої агресором 24 лютого 2022 р., стане безумовним пріоритетом державної політики й передбачатиме реалізацію цілого ряду комплексних завдань щодо: подолання катастрофічних гуманітарних шоків; прискореного відновлення нормального функціонування та розвитку вітчизняних інституцій, галузей економіки і ринків; реконструкції житлової, транспортної та соціальної інфраструктури; забезпечення розвитку людського потенціалу; стимулювання зростання позитивних очікувань в українському суспільстві. У цій статті ми не порушуємо інших, надзвичайно важливих завдань в оборонно-безпековій, євроінтеграційній та інших сферах, оскільки їх висвітлення є прерогативою фахівців відповідного профілю.

Розуміючи, що в сучасному світі серед значущих факторів економічного зростання та інституційної розбудови основними є процеси соціалізації, фокус державної політики в повоєнній Україні доцільно зосередити на реалізації завдань “соціального порядку денного” як одного з найвпливовіших ендогенних чинників розвитку сучасних суспільств [1]. Водночас дуже вагомим екзогенним фактором буде взаємодія з глобальними акторами, зокрема, щодо досягнення соціальних цілей, визначених чинною Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [2], і завдань, пов’язаних з набуттям Україною у червні 2022 р. статусу країни – кандидата на вступ до ЄС. Тому видається доцільним здійснювати державну політику повоєнної України відповідно до основ наукової *концепції соціальної якості* (Social Quality), розробленої під час соціальної розбудови Європейського Союзу, ефективного впровадження якої має наслідком поліпшення соціальних умов і прискорення соціального прогресу країн [3].

Водночас в особливих умовах повоєнного відновлення України буде складно або неможливо ефективно застосовувати всі підходи, принципи, інструменти, індикатори тощо концепції соціальної якості, створеної для Європи мирного часу. Тому *актуалізується* потреба трансформації та адаптації прийнятих міжнародних підходів соціальної якості до умов повоєнної України – впроваджувати їх у вітчизняну систему державного управління доведеться з урахуванням всіх наслідків війни. Починати окреслювати основні складові такої адаптації доцільно вже тепер, щоб потім не витрачати часу на пошук ефективних напрямів реалізації вітчизняного варіанта політики соціальної якості, натомість негайно приступати до планування та втілення конкретних програм і заходів реконструкції повоєнної України.

З огляду на це, **мета статті** – висвітлити основні теоретичні положення концепції соціальної якості, що реалізується в ЄС, та окреслити можливі напрями її адаптації до умов і потреб повоєнної реконструкції України.

Виклад основного матеріалу містить головні віхи розвитку, ключові засади та поняття концепції соціальної якості, зокрема, конкретні показники, визначені Економічною і соціальною радою (ЕКОСОП) ООН, Міжнародною організацією праці (МОП) та Європейською економічною комісією (ЄЕК) ООН, а також наявні на цей час здобутки наукової співпраці України з Міжнародною асоціацією соціальної якості.

Ключові засади, поняття та розвиток концепції соціальної якості. Наукова концепція соціальної якості сформувалася наприкінці ХХ ст. у контексті соціальної розбудови Європейського Союзу на характерних засадах соціального миру, соціальної

рівності та справедливості, соціального добробуту та якості життя населення. Ця концепція змістовно споріднена з рядом важливих елементів інституційної архітектури ЄС, створених того часу, – Хартією Співтовариства про основні соціальні права працівників (1989 р.), Угодою про соціальну політику Європейського Союзу (1992 р.), Білими і Зеленими книгами ЄС щодо соціальної політики (1993–1994 рр.), Європейською соціальною хартією (переглянутою 1996 р.) тощо. З поданням за підтримки Єврокомісії до Європарламенту Амстердамської декларації соціальної якості (1997 р.), зазначена концепція фактично стала розглядатись як ідеологема державного управління соціальним розвитком ЄС [4]. Формуванню концепції соціальної якості на теренах об'єднаної Європи сприяло те, що модель соціальної держави (на переконання експертів, її розквіт в ЄС припадає на 1970–1980 рр.) вже у 90-х роках ХХ ст. почала трансформуватись під впливом стрімкої лібералізації глобальної економіки. Зумовлене лібералізацією зниження ролі держави в економіці Європейського Союзу та скорочення її соціальних зобов'язань не задовольняли усталені високі запити європейців щодо рівня та якості життя, соціальної підтримки й захисту. Відповіддю стала імплементація в європейській соціальній політиці підходу “соціальна якість”, що за визначенням його основоположників (А. Уолкера, Л. ван дер Маасена та В. Бека) опосередковує такий стан, за якого громадяни мають можливість брати участь у соціальному та економічному житті суспільства в умовах підвищення власного добробуту, можливостей і особистісного потенціалу [5, с. 6–7]. Відповідно, у формуванні цього стану полягає головна мета державної політики соціальної якості, реалізація якої покликана забезпечувати одночасно високу якість життя (у традиційному розумінні високих соціальних стандартів) і “соціальну якість” суспільства, що передбачає високий рівень людського та соціального капіталу, соціальної згуртованості та залученості (інклюзії), широких соціальних можливостей громадян, зокрема тих, що реалізуються за допомогою соціальних інститутів, використання механізмів соціальних ліфтів, суспільно-громадських об'єднань, соціальних мереж (сім'ї, друзів, колективів), інформаційно-комунікаційних і соціальних технологій тощо.

Сучасні наукові дослідження у сфері соціальної якості суспільного розвитку мають міждисциплінарний характер і охоплюють три основні сфери: аналіз ключових соціальних проблем; вивчення характерних соціальних практик; оцінювання наслідків соціальних практик для екосистем. Зазначені міждисциплінарні дослідження соціальної якості стосуються чотирьох основних вимірів суспільної динаміки [6]: 1) соціально-економічного та фінансового; 2) соціально-політичного та правового; 3) соціально-екологічного; 4) соціально-культурного та добробуту. Формування соціальної якості відбувається під сукупним впливом трьох груп факторів, які репрезентують відповідні засади соціальної якості [7]: конституційні фактори (діють на рівні індивіда), що стосуються особистої безпеки, соціального визнання, соціальної відповідальності та особистісних можливостей індивіда протидіяти ситуаціям, які викликають відчуття відчуження, експлуатації, дискримінації або приниження; умовні фактори (діють на рівні суспільства), що репрезентують соціально-економічні умови, в яких живуть люди: соціальна згуртованість, яку вони відчувають у своїх громадах; соціальна інтеграція для реалізації своїх громадянських прав; ступінь розширення їх

соціальних прав і можливостей, щоб люди могли відігравати важливу роль у суспільстві та процесах суспільних змін; нормативні фактори (також діють на рівні суспільства): соціальна справедливість, збудована на верховенстві права; солідарність; суспільна рівноцінність усіх людей без винятку; захист людської гідності; екологічна рівновага.

Комплексні наукові дослідження у сфері соціальної якості суспільного розвитку започатковано Національним міждисциплінарним інститутом соціальних наук Нідерландів, на базі якого у 1997 р. створено Європейську фундацію соціальної якості, що у 2013 р. трансформувалась у Міжнародну асоціацію соціальної якості (International Association on Social Quality). Нині ця інституція тісно співпрацює з низкою університетів і наукових структур по всьому світу: Міжнародним інститутом соціальних досліджень Університету Еразма та Університет Радбуда (Нідерланди); Лейпцизьким і Білефельдським університетами (Німеччина); Університетом Шеффільда, Ліверпульським університетом надії, Кінгстонським і Абердінським університетами (Велика Британія); Тібським і Кіотським університетами (Японія); Сеульським національним університетом (Південна Корея); Інститутом політичних, економічних і соціальних досліджень (Італія); Університетом Гріффіта (Австралія); Чжецзянським університетом (Китай); Китайською академією соціальних наук; ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” (Україна) [8].

Наукова співпраця і підтримка України з боку Міжнародної асоціації соціальної якості. Наукове співробітництво ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” та Міжнародної асоціації соціальної якості, розпочате у 2015 р., мало одним з практичних результатів техніко-економічне обґрунтування міжнародного науково-прикладного проекту щодо впровадження концепції соціальної якості в систему державного управління України [9]. Реалізація цього проекту мала сприяти не лише зміцненню інституційної спроможності України та прискоренню її інтеграції з ЄС, але й подальшому поширенню підходу соціальної якості у країнах Центральної та Східної Європи, оскільки на прикладі України було розкрито провідну інституційну роль держави у забезпеченні соціальної якості розвитку перехідних суспільств [10] та обґрунтовано вплив інституту довіри на соціальну якість суспільної динаміки [11]. Низку отриманих у межах зазначеної наукової співпраці дослідницьких результатів було опубліковано в “Міжнародному журналі соціальної якості” (Нідерланди) та інших фахових виданнях. Зокрема, вітчизняні дослідники акцентували увагу на важливості переходу України від традиційної соціальної політики до політики соціальної якості, що мало сприяти досягненню соціальних цілей Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [2]. Водночас європейські експерти обстоювали думку, що проведені в Україні протягом 2014–2017 рр. соціальні реформи були недостатньо ефективними й суттєво не наблизили країну до стандартів ЄС, тому в подальшому мають бути скориговані на основі підходу соціальної якості, маючи на увазі досягнення результатів за такими напрямками соціальних трансформацій, як соціально-економічна безпека, соціальна згуртованість, соціальна інтеграція та інклюзія, а також розширення соціальних прав і можливостей громадян в українському суспільстві [12].

Міжнародна асоціація соціальної якості засудила воєнну агресію РФ, висловила Україні однозначну підтримку та зазначила про об’єктивну необхідність швидкої після-

воєнної відбудови її суспільства, економіки, інфраструктури, а також прискореного вступу до ЄС. У цьому річизці важливе значення матиме впровадження в Україні по завершенні війни підходу соціальної якості, що має допомогти політикам і громадянам переосмислити та реконструювати українське суспільство на засадах соціально-економічної безпеки, соціальної згуртованості, соціальної інклюзії, гарантованих соціальних можливостей; укорінити соціальні цінності рівності, солідарності, соціальної справедливості та людської гідності [13]. Антивоєнна позиція і позитивне бачення українських перспектив з боку Міжнародної асоціації соціальної якості знайшли широку підтримку серед академічної спільноти. Моделюючи майбутнє, вчені ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” визначили актуальні аспекти політики соціальної якості в повоєнній економіці України [14] та долучилися до обговорення пропозиції керівників зазначеної Асоціації створити міжнародну Обсерваторію соціальної якості для держав Центральної та Східної Європи і сформувати після війни Академічну мережу моніторингу соціальної якості в Україні [15]. Створення такої мережі має узгоджуватися з відповідними заходами Плану відбудови та розвитку України (у межах ініціативи “United-24”), основа якого була презентована вітчизняними урядовцями 04.07.2022 р. на сесії високого рівня “Рамка для сталого процесу відновлення в Україні” Міжнародної конференції з питань відновлення України (м. Лугано, Швейцарія), пріоритетами оновленої в повоєнний час Стратегії людського розвитку, затвердженої Указом Президента України від 02.06.2021 р. № 225/2021 та соціальними цілями Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, ратифікованої 16.09.2014 р.

Міжнародні підходи до сприяння розвитку сучасних суспільств на засадах соціальної якості, відображені в діяльності ЕКОСОП ООН, МОП та ЄЕК ООН, тісно корелюють з домінуючою у ХХІ ст. парадигмою сталого розвитку, що передбачає збалансоване поєднання економічної, соціальної та екологічної компонент у територіально-просторових відтворювальних процесах глобалізованого світу. Зокрема, майже всі (за невеликим винятком) 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР) на період до 2030 р., затверджених Генеральною Асамблеєю ООН, є пріоритетними людино- або суспільно-центричними, тому їх досягнення безпосередньо сприяє соціальній якості розвитку держав, суспільств і світу в цілому. В останні роки й десятиліття був забезпечений помітний прогрес у досягненні ЦСР, який відчутно сприяв посиленню соціальної якості розвитку в усіх вимірах, однак з розгортанням у 2020-х роках низки глобальних криз виникла реальна загроза гальмування позитивних змін або їхнього навіть регресу. Так, *Економічна і соціальна рада ООН* у Доповіді про Цілі у сфері сталого розвитку за 2022 рік [16] звернула увагу на стрімке загострення ризиків того, що більшість держав світу і міжнародна спільнота у цілому не зможуть виконати своїх зобов’язань щодо підтримки найуразливіших верств населення та досягти соціальних орієнтирів, окреслених національними і глобальними рамками досягнення ЦСР. Ряд цих орієнтирів, що чітко асоціюються з характеристиками соціальної якості, в останній період стають дедалі важко досяжними, гальмують соціальний розвиток держав і регіонів світу.

Зокрема, аналіз зазначеної Доповіді ООН [16] та додаткової інформації до неї [17] стосовно досягнення 8-ми з 17-ти ЦСР, які безпосередньо відповідають потребам соціальної якості, виявив щодо:

– Цілі 1 “Повсюдне подолання бідності в усіх її формах”: вплив пандемії COVID-19 повернув назад стійкий прогрес у скороченні глобальних масштабів бідності за останні 25 років. Цей безпрецедентний розворот посилює зростаюча інфляція та війна в Україні. Сукупно ці кризи призведуть до того, що у 2022 р. в нужденності житиме на 75–95 млн людей більше, ніж прогнозувалося до пандемії. Хоча в останній період тривало історичне зниження глобального рівня бідності – з 10,1% у 2015 р. до 8,6% у 2018 р., однак через пандемію рівень бідності у світі вперше з 1998 р. різко зріс – з 8,3% у 2019 р. до 9,2% у 2020 р. У 2020 р. частка працівників у світі, які жили зі своїми сім’ями за міжнародною межею бідності, збільшилася вперше за два десятиліття – з 6,7% у 2019 р. до 7,2%. До 2020 р. у світі лише 47% населення було реально охоплено щонайменше однією з програм соціального захисту, що передбачають виплату грошової допомоги. Це означає, що 4,1 млрд людей не мали жодного виду соціального захисту;

– Цілі 2 “Ліквідація голоду, забезпечення продовольчої безпеки та покращення харчування”: з 2014 р. до початку пандемії чисельність осіб, які голодують і страждають від дефіциту продовольчої безпеки, поступово зростала, а криза, спричинена пандемією, прискорила це зростання. Війна в Україні ще більше порушила глобальні ланцюги постачання продовольства і може спричинити наймасштабнішу глобальну продовольчу кризу з часів Другої світової війни. У 2020 р. у світі від недоїдання страждали 720–811 млн осіб, що на 161 млн більше, ніж у 2019 р. Крім того, у 2020 р. понад 30% населення світу (2,4 млрд людей) відчували помірну або гостру нестачу продовольства, не мали постійного доступу до достатнього харчування. Цей показник зріс протягом 2019 р. майже на 320 млн осіб. Частка обтяжених високими цінами на продовольство країн, що була відносно стабільною з 2016 р., різко збільшилася – з 16% у 2019 р. до 47% у 2020 р.;

– Цілі 3 “Забезпечення здорового способу життя та сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці”: до квітня 2022 р. пандемія охопила понад 500 млн людей у світі (померли понад 6,2 млн осіб) й порушила систему надання основних медичних послуг, скоротила тривалість життя та посилила нерівність у доступі до основних послуг у сфері охорони здоров’я. Уперше за 10 років у світі скоротилося охоплення імунізацією та збільшилася смертність від туберкульозу та малярії. На туберкульоз у 2020 р. у світі захворіло 10 млн людей. Вперше за десятиліття було зафіксовано зростання смертності від туберкульозу, спричинене пандемією: з 1,2 млн осіб у 2019 р. до 1,3 млн осіб у 2020 р. (без урахування смертей від туберкульозу серед людей з ВІЛ). У 2020 р. глобальна поширеність станів тривоги та депресії збільшилася на 25%;

– Цілі 4 “Забезпечення інклюзивної та справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання протягом усього життя для всіх”: спалах COVID-19 викликав глобальну кризу у сфері освіти, більшість систем постраждали від збоїв в освітньому процесі, закриття шкіл мало руйнівні наслідки для навчання та благополуччя дітей. За останні 2 роки 147 млн дітей пропустили понад половину класних занять. Недостатні навички перешкоджають використанню інформаційно-комунікаційних технологій. За даними 2017–2020 рр., лише у 10% країн понад 70% населення змогли за останні три місяці виконати одну з дій, що становлять базові навички, наприклад надіслати електронний лист з файлом-вкладенням. У 2020 р. близько 25% початкових шкіл у світі не

мали доступу до таких основних послуг, як електрика, питна вода та базові засоби санітарії. Доступ до інформаційно-комунікаційних технологій та адаптованого для людей з інвалідністю середовища мали лише приблизно 50% початкових шкіл;

– Цілі 5 “Забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчат”: соціально-економічні наслідки пандемії віддалили світ ще далі від мети досягти гендерної рівності до 2030 р.; жінки і дівчата страждають непропорційно більше від втрати роботи та засобів до існування, неможливості продовжувати навчання, збільшення тягаря неоплачуваної роботи з догляду та домашнього насильства. У 2018 р. у світі 641 млн жінок хоча б раз у житті зазнавали фізичного та/або сексуального насильства. Працюючі жінки значно більше постраждали від пандемії. До пандемії у 2019 р. на жінок припадало 39,4% загальної чисельності зайнятого населення, але вони становили майже 45% осіб, які втратили роботу у 2020 р. Станом на 01.01.2022 р. у світі частка жінок у національних парламентах досягла лише 26,2%, у місцевих органах влади вона становила понад третину у 135 країнах, щодо яких є дані;

– Цілі 8 “Сприяння стійкому, інклюзивному та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх”: у 2020 р. пандемія призвела до найважчої економічної кризи за останні десятиліття, справивши серйозний руйнівний вплив на тривалість робочого часу та доходи. У 2021 р. почалося відновлення світової економіки, проте хвилі пандемії COVID-19 та зростання інфляції, масштабні збій у роботі виробничо-збутових ланцюгів, політична невизначеність і неприйнятно високий рівень заборгованості країн, що розвиваються, спричинили наприкінці 2021 р. уповільнення темпів зростання світової економіки. Очікується, що війна в Україні серйозно загальмує її зростання і в 2022 р. У 2021 р. рівень безробіття в світі знизився (до 6,2%), проте він значно перевищував показник, який був до пандемії (5,4%). За прогнозами МОП, рівень безробіття залишатиметься вищим за рівень 2019 р. мінімум до 2023 р. Частка молоді в світі, яка не працює, не вчиться і не набуває професійних навичок, перебуває на найвищому рівні з 2005 р. Цей показник залишався незмінним з 2015 р. по 2019 р. (21,8%), але у 2020 р. збільшився до 23,3%. До кризи молодь становила всього 13% загальної чисельності зайнятих, однак на її долю припало 34,2% зниження зайнятості у 2020 р.;

– Цілі 10 “Скорочення нерівності всередині країн і між ними”: пандемічна криза посилила глобальну нерівність доходів, загальмувавши скорочення нерівності, яке спостерігалось у попередні два десятиліття. Очікується, що слабе відновлення економіки в країнах з ринковою економікою, що формується, і країнах, які розвиваються, призведе до подальшого зростання нерівності між країнами. У країнах з низьким рівнем доходу відношення загальної суми виплат на обслуговування державного та гарантованого державою боргу до обсягу експорту зросло в середньому з 3,1% у 2011 р. до 8,8% у 2020 р. У 2021 р. досягла рекордного рівня кількість біженців у світі. Війна в Україні спричиняє одну з наймасштабніших міграційних криз сучасної епохи, пов’язаних з біженцями. До середини 2021 р. кількість людей, які були змушені залишити свої країни через війни, конфлікти, переслідування, порушення прав людини або події, які серйозно порушують громадський порядок, зросла до 24,5 млн осіб, що є рекордним абсолютним показником. На кожні 100 тис. осіб 311 є біженцями за межа-

ми країни походження, що є більшим, ніж у 2015 р. (216 осіб). Станом на 12.04.2022 р. майже 4,7 млн біженців з України перетнули кордони сусідніх держав;

– Цілі 16 “Сприяння побудові миролюбного та відкритого суспільства на користь сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі установ на всіх рівнях”: попри дедалі голосніші заклики до глобального миру, у світі фіксується найбільша з 1945 р. кількість конфліктів із застосуванням насильства. На кінець 2020 р. в країнах, охоплених збройними конфліктами, проживало майже 2 млрд людей; збільшуються масштаби вимушеного переміщення. Станом на кінець 2020 р. 82,4 млн людей у світі були вимушено переміщеними. Цей показник зростатиме, оскільки війна в Україні вже призвела до переміщення понад 7 млн людей всередині країни. У 2021 р. ООН задокументувала щонайменше 4,1 випадків загибелі цивільних осіб на кожні 100 тис. населення в осередках 12-ти найжорстокіших збройних конфліктів у світі; кожен восьмий загиблий – жінка або дитина. Поширено насильство щодо дітей: у 2013–2021 рр. у 76 країнах (насамперед, з низьким і середнім рівнем доходу), за якими є дані, приблизно 8 з 10 дітей віком від 1 до 14 років удома піддавалися протягом попереднього місяця певній формі психологічного тиску та/або фізичного покарання. За даними 2018 р., у світі з кожних 10 виявлених жертв торгівлі людьми приблизно 5 були дорослими жінками, а 2 – дівчатками. Різке зростання безробіття через пандемію потенційно призведе до збільшення торгівлі людьми; українські біженці (а це переважно жінки та діти) також піддаються ризику торгівлі людьми й експлуатації. У 2021 р. темпи прогресу у створенні або зміцненні національних правозахисних установ сповільнилися. Нині лише 43% країн світу спромоглися створити незалежні національні правозахисні установи.

Отже, за останні два-три роки стан досягнення ЦСР переважно погіршився, загострюється ризик невиконання взятих щодо них національними урядами зобов’язань. ЕКОСОП ООН пояснює це комплексною причиною – каскадом глобальних криз, що загрожують людству: пандемія COVID-19, кліматичні зміни та масштабні воєнні конфлікти у світі, зокрема війна в Україні. Ці світові каскадні кризи зумовлюють надзвичайно серйозні та масштабні довгострокові проблеми, здійснюють негативний вплив на глобальні сфери продовольства та харчування, охорони здоров’я, освіти, довкілля, миру та безпеки, охоплюють всі ЦСР – міжнародну встановлену рамку для створення більш життєстійких, мирних, рівноправних і соціально справедливих суспільств¹.

Кожна з каскадних криз породжує низку супутніх і наступних кризових явищ, звужує перспективи забезпечення соціальної якості людського та суспільного розвитку. Так, повномасштабна збройна агресія РФ проти України призвела до розгортання цілої низки криз регіонального та глобального виміру: *міграційної* (вимушене переміщення українських біженців за кордон і в межах країни); *цінової* (різке зростання

¹ Каскадные глобальные кризисы угрожают выживанию человечества, и дорожная карта по достижению ЦУР – это перспективное решение. Департамент по экономическим и социальным вопросам ООН. 07.07.2022. URL: https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2022/SDG_Report_2022_Press_Release_RU.pdf

цін на продовольство, добрива, паливні та інші сировинні ресурси); *торговельної* (порушення ланцюгів поставок у системах регіональної та глобальної торгівлі) та *безпекової* (поставлено під загрозу глобальну військову, енергетичну, продовольчу безпеку). Кожна з цих криз матиме важкі соціальні наслідки, особливо для найуразливіших верств населення, що потребує відповідного реагування на всіх рівнях управління. На глобальному рівні протидія нинішнім світовим каскадним кризам потребує удосконалення міжнародної фінансової архітектури, стимулювання масштабних соціально-економічних перетворень, оновлення суспільного договору, а також інвестування в розвиток систем даних [16, с. 4]. На рівні держав необхідно вважається, насамперед, підтримка інституційної та фінансової стійкості національних систем соціального захисту населення, а також активізація державної політики у сфері зайнятості та національних ринків праці. З початку війни наприкінці лютого 2022 р. Україна докладала зусиль за обома цими напрямками, і це дозволило пом'якшити соціальні шоки, підтримати вітчизняний бізнес і не допустити критичного обвалу ринку праці.

Так, *підтримка стійкості системи соціального захисту населення України* в умовах воєнного стану забезпечується Урядом за допомогою структур ООН та інших міжнародних інституцій. Зокрема, залучена бюджетна підтримка від Цільового фонду багатьох донорів зі співфінансування Програми “Політика розвитку у сфері економічного відновлення для України” та Проєкту “Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні”. Для недопущення виникнення заборгованості за соціальними виплатами українським громадянам, що проживають на підконтрольних Уряду територіях, лише за березень – червень 2022 р. на соціальні виплати з державного бюджету спрямовано 153,5 млрд грн, зокрема: Пенсійному фонду України на виплату пенсій, доплат і підвищень до пенсій – 68,5 млрд грн; на допомогу застрахованим особам у зв'язку з втратою ними частини заробітної плати (доходу) внаслідок проведення бойових дій у рамках Програми “єПідтримка” – 30,4 млрд грн; на виплати державної соціальної допомоги, зокрема сім'ям з дітьми – 21,2 млрд грн; для надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам – 18,1 млрд грн².

В умовах війни для мільйонів українців механізмом “рятувального доступу” до соціальних виплат і допомоги стала цифровізація соціальної сфери, здійснювана в останні роки Міністерством соціальної політики України за участі інших профільних ЦОВВ і міжнародних структур. Прикладом є впровадження Єдиного соціального реєстру, в якому сконцентрована інформація про кожного, хто має право, отримує чи колись отримувал будь-який вид державної соціальної підтримки, і забезпечення на його основі дослідно-промислової (тобто, поки часткової) експлуатації Єдиної інформаційної системи соціальної сфери, що надає можливість кожному отримувачу соціальної підтримки швидко оформити будь-який вид допомоги через фронт-офіс у територіальній громаді та ЦНАПі, або через електронні сервіси Порталу “Дія”. Це

² Мінфін: У червні 2022 року на соціальні виплати із держбюджету було спрямовано 42 млрд гривень. *Урядовий портал*. 20.07.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-u-cherвні-2022-roku-na-sotsialni-vyplaty-iz-derzhbiudzhetu-bulo-spriamovano-42-mlrd-hryven>

значний крок до підвищення якості соціальних послуг населенню, особливо значущий в умовах війни. Наразі Єдина інформаційна система соціальної сфери працює у двох областях України для оформлення шести видів державної соціальної допомоги (допомога на дітей, над якими встановлено опіку або піклування; допомога на дітей одиноким матерям; допомога при усиновленні дитини; допомога малозабезпеченим сім'ям; допомога особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю; допомога особі, яка доглядає за хворою дитиною). У трьох областях за цією інформаційною системою вже доступно централізоване призначення, нарахування та виплати внутрішньо переміщеним особам, а в прикордонних областях – надання довідок людям з інвалідністю для перетину державного кордону України³. Наприкінці серпня 2022 р. українські пенсіонери отримали можливість через мобільний застосунок “Дія” завантажити у вигляді цифрового документа власне пенсійне посвідчення, його перевірити або поділитися ним за допомогою QR-коду (пенсійне посвідчення за віком підтягується автоматично, а спеціальне пенсійне посвідчення, оформлене, наприклад, у зв'язку з інвалідністю або втратою годувальника, потрібно додати в застосунок самостійно)⁴.

З метою підтримки українців у часи російського вторгнення Міністерством соціальної політики України також впроваджено соціальну платформу “єДопомога”, що має три напрями: 1) “єДопомога державна”, де надається повна інформація про отримання соціальних виплат і допомоги від держави; 2) “єДопомога волонтерська”, де можна самостійно допомогти людям, які постраждали від війни, або залишити заявку на допомогу, якщо вона вкрай потрібна; 3) “єДопомога міжнародна”, де є можливість подати заявку на соціальну допомогу від міжнародних організацій. Завдяки інструментам цифровізації міжнародними організаціями реалізуються проєкти щодо додаткових виплат для більше ніж 2 млн постраждалих від війни українців на загальну суму понад 10 млрд грн⁵.

Щоб захистити право громадян отримувати державні соціальні виплати та допомоги в умовах воєнного часу, на початку вересня 2022 р. Міністерство соціальної політики України ініціювало цифровізацію процесів призначення всіх видів соціальної допомоги, зокрема, субсидій і пільг на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива та скрапленого газу. Таким чином, передбачено здійснювати призначення соціальних виплат, допомоги й надання пільг через Пенсійний фонд України, який має сучасні потужні ІТ-системи. Це дозволить надати громадянам можливість у будь-якій географічній точці України звертатися з питань такого призначення он-лайн, в електронній формі подавати відповідні доку-

³ Мінсоцполітики впроваджує ЄІССС для підвищення якості соціальних послуг, вчасного забезпечення соціальних виплат. Міністерство соціальної політики України. 05.08.2022. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22107.html>

⁴ Пенсійне посвідчення з'явилося у Дії. Пенсійний фонд України. 31.08.2022. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2153808-pensijne-posvidchennya-z-yavylos-u-diyi/>

⁵ Мінсоцполітики: Відповіді на найпоширеніші запитання щодо виплат від міжнародних організацій. Урядовий портал. 26.07.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minsotspolityky-vidpovidi-na-naiposhyrenishi-zapytannia-shchodo-vyplat-vid-mizhnarodnykh-orhanizatsii>

менти через органи Пенсійного фонду України, ЦНАПи та місцеві органи влади (через мобільний додаток “Соціальна громада”). У воєнний період вкрай важливо, що документи вітчизняної системи соціального захисту населення зберігатимуться в електронній формі, це забезпечить не лише захист інформації, але й максимальну інформаційну взаємодію з Держреєстром пошкодженого та знищеного майна та іншими державними реєстрами України⁶.

Стосовно *активізації політики зайнятості в умовах воєнного стану*, дуже важливо, що проблеми відновлення сфери зайнятості після шоків впливів пандемії коронавірусу та наслідків війни РФ проти України перебувають у фокусі уваги *Міжнародної організації праці*. Розроблювані нею підходи до формування політики у сфері праці та соціально-трудова відносин будуються відповідно до ідеології соціальної якості, оскільки в їх основу покладено постулат якості зайнятості як консолідуючий елемент концепції гідної праці, впроваджуваної МОП на міжнародному рівні. Це, зокрема, простежується на прикладі розробленого МОП Глобального заклику до дій з метою орієнтованого на людину, інклюзивного, стабільного та стійкого до криз відновлення після пандемії COVID-19 [18], а також здійснюваної під керівництвом МОП ініціативи ООН “Глобальний прискорювач зі створення робочих місць та забезпечення загальної соціальної підтримки”⁷. З огляду на викладені в них положення та пропозиції, зосередження уваги на необхідності негайного припинення війни в Україні та якнайшвидше подолання її тяжких гуманітарних і соціально-економічних наслідків, на 110-й Міжнародній конференції праці (червень 2022 р.) було затверджено доповідь Комітету з питань гідної праці та соціальної і солідарної економіки, яка містить ряд важливих рекомендацій щодо політики національних урядів у сфері зайнятості та ринків праці, а також соціальної підтримки населення. У рекомендаціях Комітету виразно простежується сприяння руху до соціальної якості (зокрема, якості життя та зайнятості) щодо таких заходів:

- своєчасних та ефективних зусиль, спрямованих на підтримку купівельної спроможності трудових доходів, рівня життя працівників та їх сімей;
- термінового започаткування тристороннього соціального діалогу, спрямованого на сприяння належним і справедливим коригуванням заробітної плати (зокрема, мінімальної), зміцнення систем соціального захисту та збереження доходів, а за необхідності і реалізацію заходів забезпечення продовольчої безпеки;
- ретельного коригування макроекономічної політики на користь вирішення проблем, пов’язаних з інфляцією та борговою стійкістю, а також всебічного та сприятливого створення робочих місць відновлення;

⁶ Міністерство соціальної політики ініціює вирішення проблем призначення субсидій і пільг в умовах війни. Міністерство соціальної політики України. 02.09.2022. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22161.html>

⁷ UN Secretary-General calls for accelerated action on jobs and social protection. ILO. 28.09.2021. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_821167/lang--en/index.htm

– підтримки найбільш постраждалих груп населення та галузей, особливо вразливих категорій працівників і тих, які перебувають в процесі переходу з неформальної економіки до формальної;

– довгострокових і ретельно розроблених практичних кроків на галузевому рівні, спрямованих на створення гідних та екологічно безпечних робочих місць, забезпечення стійкості та інклюзивності, підтримку підприємств, особливо мікро-, малих і середніх⁸.

В Україні в умовах воєнного стану *соціальна якість зайнятості* може проявлятися, насамперед, у цілеспрямованій підтримці безпеки умов праці та збереження робочих місць, зокрема, шляхом релокації до більш безпечних місць виробництва з регіонів, охоплених бойовими діями. Особливо важливу роль у впровадженні відповідної державної політики з початку війни відіграють репрезентативні на національному рівні організації роботодавців України.

Так, Українським союзом промисловців і підприємців за сприяння Об'єднання організацій роботодавців України (ООРУ) створено Антикризисний штаб допомоги бізнесу, до роботи якого залучено керівників профільних парламентських комітетів, Мініекономіки, Мінстратегпрому, представників Ради НБУ, більше сотні провідних ділових асоціацій, крупних компаній і виробництв. З огляду на те, що сьогодні незворотні втрати промислового потенціалу України вже становлять понад 30%, а приблизно його третина не задіяна через високі ризики, порушення виробничих і транспортних ланцюгів, втрату доступу до сировинних і людських ресурсів, ООРУ ініціює розробку необхідних держпрограм підтримки індустрії та малого бізнесу з адаптацією під потреби воєнного стану, що дозволить зберегти наявні та створити нові робочі місця. Антикризисний штаб допомоги бізнесу зазначає про необхідність коригування промислової політики держави під впливом воєнних шоків, оскільки представлений на розгляд громадськості проєкт “Плану відновлення України” містить переважно заходи з розвитку окремих секторів (наголос зроблено на металургії, лісозаготівельній, деревообробній та меблевій галузі, частково – на машинобудівній галузі, текстильній, біотехнологічній і креативних індустріях). Натомість ООРУ пропонує розширити “операційне поле” з охопленням усього можливого потенціалу розвитку промисловості України, поглибити сфери переробки та інноваційного виробництва⁹, що стане додатковим драйвером повоєнної зайнятості українців. У контексті сприяння соціальній якості зайнятості у специфічних умовах воєнного та повоєнного періоду, Україні особливу увагу доцільно приділити питанням професійної, трудової та психологічної реабілітації, реінтеграції до національного ринку праці військовослужбовців, мобілізованих і добровольців, що повертаються з фронтів війни з інвалідністю, а та-

⁸ Восстановление рынка труда повернулось вспять, считает МОТ. МОТ. 23.05.2022. URL: https://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_846230/lang--ru/index.htm

⁹ Уряду не варто відкладати на період повоєнного відновлення поточні проблеми промисловості: зростає безробіття, виробництво падає. Об'єднання організацій роботодавців України. 15.08.2022. URL: <https://www.ooru.org.ua/news/1105.uryadu-ne-varto-vidkladati-na-period-povonnogo-vidnovlennya-potochni-problemi-promislovosti-zrosta-bezrobittya-virobnictvo-pada.htm>

кож цивільних осіб, які зазнали пошкоджень здоров'я або травмувань унаслідок російської агресії.

Підтримувати вітчизняних роботодавців і працівників в умовах війни українському уряду допомагає МОП, зокрема шляхом реалізації спеціальних проєктів. Так, завдяки проєкту МОП “Інклюзивний ринок праці та створення робочих місць в Україні”, що впроваджується спільно з Данським агентством міжнародного розвитку, Федерація роботодавців України надала невідкладну гуманітарну допомогу населенню Харківської та Миколаївської областей, які сильно постраждали під час бойових дій. Ця допомога була надана продовольством та іншою продукцією, виробленою місцевим бізнесом, що допомагає йому працювати всупереч труднощам і зберігати сотні робочих місць¹⁰.

Інший проєкт МОП “На шляху до безпечної, здорової та задекларованої праці в Україні”, що реалізується за сприяння Єврокомісії, допомагає Державній службі України з питань праці вибудувати нові напрями роботи в умовах воєнного часу, такі як: підтримка психічного здоров'я працюючих; боротьба з торгівлею людьми та примусовою працею; надання спеціальної консультаційної та практичної допомоги працівникам і роботодавцям; допомога релокованим підприємствам щодо “перезапуску” бізнесу на новому місці. Станом на початок липня 2022 р. понад 3000 українських підприємств скористалися цими видами підтримки¹¹.

Важливими для запровадження політики соціальної якості в Україні є також підходи *Європейської економічної комісії ООН*. У 2015 р. ЄЕК ООН презентувала спеціальний посібник з оцінювання якості зайнятості, включивши до нього як традиційні показники ринку праці, так і низку нових, зокрема, щодо трудової дискримінації, балансу між роботою та особистим життям, задоволеності роботою, можливостей захисту соціально-трудова прав тощо. В умовах повоєнного сталого відновлення українського суспільства буде доцільною адаптація запропонованих ЄЕК ООН підходів соціальної якості для їх подальшого впровадження у вітчизняну систему державного управління. Водночас, з огляду на масштаби гуманітарної катастрофи, людських жертв і економічних втрат, під час війни та в початковому періоді стабілізації після її завершення найбільш практично важливим для України є запозичення підходів ЄЕК ООН до виміру соціального відторгнення (ексклюзії) в суспільстві [19] та досвіду його подолання в інших країнах, охоплених воєнними конфліктами, зокрема державах Західних Балкан. ЄЕК ООН використовує термін “соціальне відторгнення” (Social Exclusion) для позначення всіх станів людини, що можуть розглядатись як протилежність добробуту та процвітання, і стосуються, зокрема, соціальної та економічної нерівності, знаходження за межею бідності, відсутності соціальної або економічної інтеграції, дефіциту соціальної згуртованості. Узагальнене визначення соціального відторгнення в розумінні ЄЕК ООН змістовно близьке до

¹⁰ The Ukrainian Federation of employers is helping businesses to keep afloat. ILO. 23.08.2022. URL: https://www.ilo.org/budapest/whats-new/WCMS_854135/lang--en/index.htm

¹¹ Ukraine works: How Labour Inspectors are supporting employers and workers in Ukraine. ILO. 05.07.2022. URL: https://www.ilo.org/budapest/whats-new/WCMS_850406/lang--en/index.htm

відповідного визначення в нормативних актах України¹² і корелює з поняттями багатомірної бідності та нужденності (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння визначень категорії соціального відторгнення, застосовуваних ЄЕК ООН та інституціями України

ЄЕК ООН	Інституції України
Соціальне відторгнення – це систематичне дистанціювання людини від універсальних соціальних структур, що стосується обмеження або відмови в доступі до ресурсів, можливостей, прав і відносин, що заважає повноцінній участі в житті суспільства і часто призводить до несприятливих наслідків протягом усього життя. Ключовими сферами соціального відторгнення є ринок праці, послуги державних установ, споживання, виробництво, політична активність і соціальні відносини	Соціальне відчуження (відторгнення, виключення – відповідно до англійського терміна “exclusion”) – суспільне явище або ситуація, в якій громадяни не мають змоги користуватися соціальними правами, що гарантуються їм законодавством (права на працю, гідні умови життя, доступ до отримання соціальних послуг, медичної допомоги, освіти, послуг у сфері культури тощо)

Джерело: складено авторами за: [19, с. 6–7]; Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України та Національної академії наук України “Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності” від 18.05.2017 р. № 827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text>

На сьогодні ЄЕК ООН застосовує три основні підходи до національного виміру соціального відторгнення [19, с. 24]:

1) єдиний пороговий підхід, що встановлює межу, за якою людина відповідно до свого стану визначається як “відторгнена” або “схильна до ризику відторгнення” (за цього підходу соціальне відторгнення розуміється, насамперед, як сукупність поневірянь або негараздів; соціальний розподіл у суспільстві пов’язується з більшим або меншим ступенем відторгнення; конкретний поріг поневірянь може бути визначений без урахування відносного стану соціального відторгнення як частини ширшого поділу);

2) підхід з безліччю порогів, що визначає більший або менший ступінь соціальної інтеграції або соціального відторгнення, і може включати різні порогові значення для станів соціальної інтеграції або відторгнення (за цього підходу соціальне відторгнення розуміється в діапазоні повного соціального розподілу у суспільстві, де стан людини варіюється від “високої соціальної інтеграції” до “сильного соціального відторгнення”);

3) підхід, за якого ніякі граничні значення явно не встановлюються і не розглядаються для оцінки соціального відторгнення або соціальної інтеграції (за цього підходу основна увага при вимірі приділяється іншим концепціям, наприклад, добробуту, соціальної згуртованості, із застосуванням показників соціального відторгнення, але без чітко визначеного порогу цього стану).

¹² На сьогодні в українському науковому і правовому дискурсі відсутній єдиний відповідник терміну “exclusion”. На думку авторів, найточнішим у соціальному контексті перекладом цього терміна є “відторгнення”, що передає гостроту проблемного стану людини, з якихось причин позбавленої можливості повноцінної участі у житті суспільства.

Світова практика застосування зазначених підходів і використовуваних ними систем вимірювання є неоднаковою в різних країнах (табл. 2).

Таблиця 2

Характерні підходи до визначення та кількісної оцінки соціального відторгнення / соціальної інтеграції

Підхід до концептуалізації соціального відторгнення	Поріг соціального відторгнення / соціальної інтеграції	Національні системи інструментів, відповідних прийнятому підходу
Відторгнення, засноване на ідеї накопичених поневірянь	Встановлений поріг відторгнення. Бали накопичуються за всіма показниками в системі з установленим порогом відторгнення або використовуються калібровані бали для визначення рівня відторгнення	Моніторинг соціального відторгнення (Австралія); Звіт про моніторинг бідності та соціального відторгнення (Фонд Джозефа Раунтрі, Сполучене Королівство); Індекс соціального відторгнення Нідерландів; Багатовимірні характеристики соціального відторгнення (Швейцарія); Методологія глобального та національного індексу багатовимірної бідності; Індекс валового національного щастя (Бутан)
Поневіряння в будь-якій сфері соціального відторгнення передбачають ризик бідності та/або соціального відторгнення	Поріг відторгнення визначається як відповідність критеріям поневірянь у будь-якій із сфер соціального відторгнення; не існує каліброваної оцінки для численних поневірянь	Система показників схильності до ризику бідності або соціального відторгнення (AROPE) ЄС; Система оцінки добробуту Німеччини (включає AROPE); в Албанії, Чехії та Румунії показники AROPE використовуються для вимірювання сфер соціального відторгнення
Повний соціальний розподіл у суспільстві розглядається від високої соціальної інтеграції (більше ресурсів і можливостей) до сильного соціального відторгнення (більше поневірянь і менше можливостей)	Встановлений поріг відторгнення. Бали накопичуються за всіма сферами соціального відторгнення і представлені в континуумі, що варіюється від стану “високої соціальної інтеграції” до стану “сильного соціального відторгнення”	Індекс соціальної інтеграції ПРООН (Боснія і Герцеговина)
<i>Фокус на бідності:</i> порогові значення низького доходу визначаються залежно від складу домогосподарства, бідність пов’язується з соціальним відторгненням. <i>Фокус на соціальній згуртованості:</i> соціальне відторгнення є частиною визначення соціальної згуртованості.	Відсутнє визначення конкретного порогу соціального відторгнення	Проміжна доповідь з питань бідності, нерівності та соціального відторгнення (Квебек); Домогосподарства з нижчим за середній рівнем доходу (Сполучене Королівство) Європейський показник Лакена

Закінчення табл. 2

Підхід до концептуалізації соціального відторгнення	Поріг соціального відторгнення / соціальної інтеграції	Національні системи інструментів, відповідних прийнятому підходу
Фокус на численних <i>поневір'яннях</i> : <i>поневір'яння</i> використовуються як показники соціального відторгнення, але немає визначення порогу соціального відторгнення		Брістольська матриця соціального відторгнення, білоруська система показників, система показників Вірменії
На основі оцінок кожної сфери соціального відторгнення розраховується індекс добробуту (діапазон значень 0–100)	Відсутнє визначення конкретного порогу соціального відторгнення	Індекс суспільного добробуту (Канада)

Джерело: складено авторами за: [19, с. 26–27].

Наведені в табл. 2 підходи й системи вимірювання соціального відторгнення споріднені з такими сферами багатовимірної соціальної нерівності: *життя і здоров'я* (нерівні можливості людей залишитися живими і вести здорове життя); *особиста безпека та забезпечення* (нерівні можливості вести життя в умовах фізичної та юридичної безпеки); *освіта та навчання* (нерівні можливості здобувати знання, навчатися розуміти та розмірковувати, набувати навичок участі в житті суспільства); *фінансова безпека та гідна робота* (нерівні можливості досягнення фінансової незалежності та забезпеченості, гідної та справедливої праці, визнання неоплачуваної роботи та догляду за членами родини); *комфортне, окреме та безпечне житло* (нерівні можливості користуватися житлом, яке відповідає належним умовам комфорту, окремішності та безпеки); *участь, вплив і голос у суспільному житті* (нерівні можливості участі у процесах прийняття рішень, вираження свого голосу і впливу в суспільстві); *особисте, сімейне та соціальне життя* (нерівні можливості щодо особистого, сімейного та соціального життя, самовираження та самоповаги) [19, с. 31].

Маючи на увазі адаптацію підходів СЕК ООН щодо виміру соціального відторгнення до реалій України, яка з червня 2022 р. має статус країни – кандидата на вступ до ЄС, особливий інтерес представляє згадана в табл. 2 європейська система показників схильності до ризику бідності або соціального відторгнення (At risk of poverty or social exclusion – AROPE). Методологічні підходи цієї системи вже були враховані вітчизняною практикою статистичних обстежень, зокрема на їх основі розроблена методика розрахунку показників соціальних виключень і стану бідності за умовами життя в Україні, що затверджена наказом Держстату від 29.12.2017 р. № 340¹³. Сьогодні ця методика об'єктивно потребує актуалізації з двох причин: по-перше, тому

¹³ Наказ Державної служби статистики України “Про затвердження Методики розрахунку показників соціальних виключень та стану бідності за умовами життя” від 29.12.2017 р. № 340. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2017/340/340_2017.htm

що наслідки війни вже найближчими роками надзвичайно позначаться на масштабах демографічних втрат, міграції, бідності та соціальної якості життя в Україні; по-друге – сама європейська система AROPE була оновлена внаслідок ухвалення ЄС у травні 2021 р. Плану дій щодо реалізації Європейської опори соціальних прав.

Оновлена європейська система індикаторів AROPE¹⁴ визначає статистико-економічну категорію “люди, яким загрожує бідність або соціальне відторгнення” як сумарну чисельність осіб, які перебувають під загрозою бідності після отриманих соціальних виплат, мають серйозні матеріальні та соціальні депривації¹⁵ або проживають у домогосподарствах з дуже низькою інтенсивністю праці (тобто таких, де дорослі віком 18–59 років протягом останнього року працюють не більше ніж 20% часу, ніж це дозволяє їх загальний трудовий потенціал). При цьому особи належать до групи ризику бідності, якщо їхній еквівалентний наявний дохід після отримання соціальних трансфертів є нижчим, ніж поріг ризику бідності, який встановлено на рівні 60% середнього національного еквівалентного наявного доходу.

Визначений на основі системи індикаторів AROPE рівень важкої матеріальної та соціальної депривації показує частку населення ЄС, яке відчуває вимушену нестачу принаймні за 7-ма з 13-ти застосовуваних ознак депривації¹⁶. У загальному переліку ознак депривації сім пов'язано з базовими для конкретного історичного періоду та суспільних норм потребами домогосподарства, шість – стосуються базових потреб окремої людини. До базових потреб *домогосподарства* належать: 1) здатність здійснити незаплановані витрати за власні кошти; 2) можливість оплатити однотижневу щорічну відпустку поза домом; 3) можливість не стикатися із заборгованістю по виплатах (за іпотечними, орендними, кредитними платежами, комунальними послугами); 4) здатність через день дозволяти собі їжу з м'ясом, курятиною, рибою або вегетаріанським еквівалентом; 5) здатність утримувати житло в прийнятному для проживання стані; 6) наявність доступу до автомобіля для особистого користування; 7) можливість заміни зношених меблів. До базових потреб *окремої людини* належать: 1) наявність домашнього підключення до інтернету; 2) можливість заміни зношеного одягу на новий; 3) наявність двох пар правильно підбраного взуття (у тому числі пари

¹⁴ Eurostat metadata. People at risk of poverty or social exclusion. Eurostat. 2022. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/sdg_01_10_esmsip2.htm#:~:text=Persons%20are%20considered%20to%20be,national%20median%20equivalised%20disposable%20income

¹⁵ Депривація – вимушене позбавлення особи можливості задовольняти свої базові потреби через відсутність доступу до основних матеріальних благ і соціальних ресурсів (у даному випадку внаслідок нестачі коштів).

¹⁶ Обрахунки Євростату за оновленою методикою показали, що за підсумками 2021 р. усереднена частка громадян ЄС-27, яким загрожує бідність або соціальне відторгнення, становила 21,7%; найбільші аналогічні показники серед країн-учасниць у зазначений період мали Румунія (34,4%) та Болгарія (31,7%), а найнижчі – Словенія (13,2%) та Чехія (10,7%) (Див.: Persons at risk of poverty or social exclusion by age and sex. Eurostat. 15.09.2022. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_PEPS01N_custom_3337149/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=0460cf2c-6a09-4773-be7a-db0513f4db8b).

всепогодного взуття); 4) можливість щотижня витратити невелику суму грошей на себе; 5) можливість регулярного проведення дозвілля; 6) можливість принаймні раз на місяць збиратися з друзями/сім'єю, щоб разом провести застілля. Очевидно, що адаптація наведених показників оновленої моніторингової системи AROPE до вітчизняних умов має враховувати, крім європейських стандартів, вплив наслідків війни на розширення параметрів соціального відторгнення і реалії повоєнного розвитку країни у цілому.

Висновки. Політика соціальної якості може бути одним з найвагоміших механізмів взаємодії держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства в умовах соціально-економічного відродження після війни, орієнтованого на перспективу розбудови України як держави загального добробуту.

Водночас прийнята в ЄС концепція соціальної якості в умовах повоєнної реконструкції України вимагає трансформації та адаптації з урахуванням руйнівних наслідків війни, в тому числі щодо кардинального погіршення соціальної якості життя громадян, втрат людського капіталу та гальмування соціального розвитку держави.

Адаптована до вітчизняних умов концепція соціальної якості та її подальше впровадження в систему державного управління повоєнної України має сприяти переосмисленню “суспільного договору” в напрямі поступового знаходження розумного балансу між двома частково суперечливими пріоритетами: одночасним нарощуванням зусиль щодо системної ліквідації загроз зовнішньої агресії та прискореним відновленням національного соціально-економічного простору на засадах сталого інклюзивного розвитку.

Після завершення війни актуальним завданням буде довгострокове гарантування не лише воєнної, але й соціальної та демографічної безпеки, а також забезпечення соціальної якості життя громадян України. Це потребуватиме розробки й запровадження низки стратегічних, програмних і законодавчих ініціатив. По-перше, *оновлення національної Стратегії людського розвитку* та її гармонізація з процесами реконструктивного відновлення соціально-економічної сфери, а також формування політики соціальної якості з урахуванням наслідків війни і повоєнних ресурсних можливостей держави, зосередженій на досягненні цілей сталого інклюзивного розвитку України та конвергенції з країнами ЄС. По-друге, *розробка і впровадження довгострокової Стратегії повоєнного подолання бідності та наслідків гуманітарних шоків*, що враховуватиме відповідний досвід постконфліктних держав Європи, зокрема, Західних Балкан. По-третє, перегляд спільно з МОП та *повоєнна адаптація Програми гідної праці для України*, що передбачатиме, зокрема, заходи щодо подолання бідності працюючих, “детінізації” зайнятості, посилення безпеки робочих місць на випадок воєнного стану, поєднання різних форм зайнятості тощо.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з аналізом новітньої політики і практики ЄС у забезпеченні соціальної якості та визначенням на цій основі загальних засад повоєнної політики забезпечення соціальної якості життя в Україні з урахуванням нових викликів у сферах соціального розвитку та зайнятості, створених унаслідок соціально-гуманітарних шоків війни.

Список використаних джерел

1. Геєць В.М. Інституційна обумовленість ендогенізації економічного розвитку. *Журнал Європейської економіки*. 2018. Т. 17. № 2 (65). С. 155–166. <https://doi.org/10.35774/jee2018.02.145>
2. Бурлай Т.В. Політика соціальної якості в контексті Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Економіка і прогнозування*. 2015. № 4. С. 81–95. <https://doi.org/10.15407/eip2015.04.081>
3. Mlachila M., Tapsoba R., Tapsoba S. A Quest for Quality. *Finance & Development*. June 2015. Vol. 52. No. 2. P. 14–17. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2015/06/mlachila.htm>
4. Walker A., van der Maesen L. Social Quality and Quality of Life. *Challenges for Quality of Life in the Contemporary World* / Glatzer W., Von Below S., Stoffregen M. (Eds). Dordrecht: Springer, 2004. P. 13–31. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-2903-5_2
5. Beck W., van der Maesen L., Thomese F., Walkers A. Social Quality: a Vision for Europe. (Studies in Employment and Social Policy). Hague, Netherland: Kluwer Law International, 2001. 393 pp.
6. Elaboration of the Theory of Social Quality. Amsterdam: International Association on Social Quality, December 2020. URL: <https://socialquality.org/theory/>
7. Van der Maesen L.J.G., Walker A. (Eds). Social Quality – From Theory to Indicators. London: Palgrave Macmillan London, 2012. 322 p. <https://doi.org/10.1007/978-0-230-36109-6>
8. International collaboration. The Extension of International Collaboration for a Global SQA. Amsterdam: International Association on Social Quality. 2022. URL: <https://socialquality.org/about-iasq/international-collaboration/>
9. Van der Maesen L.J.G., Novakova Z., Ricceri M., Lin K., Heyets V., Corbet S. Ideas and reflections about the application and elaboration of the Social Quality Approach (SQA) in Central and Eastern European countries: the case of Ukraine. Working Paper of the International Association on Social Quality. December 2019. No. 17 (fourth edition). URL: <https://socialquality.org/wp-content/uploads/IASQ-Working-Paper-17-4.pdf>
10. Heyets V. Social Quality in a Transitive Society: The Role of the State. *International Journal of Social Quality*. 2019. Vol. 9. Issue 1. P. 32–50. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2019.090103>
11. Hirai T. The Impact of Trust on the Quality of Participation in Development: The Case of Ukraine. *International Journal of Social Quality*. 2020. Vol. 10. Issue 2. P. 72–92. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2020.100207>
12. Novakova Z. Four Dimensions of Societal Transformation: an Introduction to the Problematique of Ukraine. *International Journal of Social Quality*. 2017. Vol. 7. Issue 2. P. 1–29. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2017.070202>
13. Walker A. The War in Ukraine and the Social Quality Perspective. IASQ Declaration about Ukraine Invasion. International Association on Social Quality. March 1, 2022. URL: <https://socialquality.org/about-iasq/ukraine-declaration/>
14. Геєць В.М., Близнюк В.В., Никифорок О.І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 3–22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003>
15. Van der Maesen L.J.G. Concluding Remarks. A “Social Quality Observatory” for Central and Eastern European Countries? *International Journal of Social Quality*. 2020. Vol. 10. Issue 2. P. 113–138. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2020.100209>
16. Ход достижения целей в области устойчивого развития – июль 2022. Доклад Генерального секретаря ООН. Экономический и Социальный Совет ООН. 2022. 31 с. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2022/secretary-general-sdg-report-2022--RU.pdf>
17. High-level political forum on sustainable development. Progress towards the Sustainable Development Goals – July 2022. Report of the Secretary-General. Supplementary Information. United Nations Economic and Social Council. 2022. 293 pp. URL: https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2022/E_2022_55_Statistical_Annex_I_and_II.pdf

18. Глобальный призыв к действиям в целях ориентированного на человека восстановления после кризиса COVID-19, которое носит инклюзивный, стабильный и устойчивый характер. МОТ. Октябрь 2021. 17 с. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_808850.pdf

19. Подходы к измерению социальной исключенности. Европейская экономическая комиссия ООН. Май 2022. 91 с. URL: https://unece.org/sites/default/files/2022-05/ECECESSTAT20221_RUS.pdf

Отримано 07.09.22 та оновлено 17.09.22

References

1. Heyets, V.M. (2018). Institutional conditionality of the endogenization of economic development. *JEE – Journal of European Economy*, 17, 2 (65), 145-156. <https://doi.org/10.35774/jee2018.02.145> [in Ukrainian]
2. Burlai, T.V. (2015). Social quality policy in the context of the Association Agreement between Ukraine and the EU. *Ekon. prognozuvannâ – Economics and forecasting*, 4, 81-95. <https://doi.org/10.15407/eip2015.04.081> [in Ukrainian]
3. Mlachila, M., Tapsoba, R., Tapsoba, S. (2015, June). A Quest for Quality. *Finance & Development*, 52, 2, 14-17. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2015/06/mlachila.htm>
4. Walker, A., Van der Maesen, L. (2004). Social Quality and Quality of Life. In W. Glatzer, S. Von Below, M. Stoffregen (Eds.), *Challenges for Quality of Life in the Contemporary World* (pp. 13-31). Social Indicators Research Series, 24. Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-2903-5_2
5. Beck, W., Van der Maesen, L., Thomese, F., Walkers, A. (2001). *Social Quality: a Vision for Europe*. (Studies in Employment and Social Policy). Hague, Netherland: Kluwer Law International.
6. Elaboration of the Theory of Social Quality. (2020, December). Amsterdam: International Association on Social Quality. URL: <https://socialquality.org/theory/>
7. Van der Maesen, L.J.G., Walker, A. (Eds.). (2012). *Social Quality – From Theory to Indicators*. London: Palgrave Macmillan London. <https://doi.org/10.1007/978-0-230-36109-6>
8. International collaboration. The Extension of International Collaboration for a Global SQA. (2022). Amsterdam: International Association on Social Quality. URL: <https://socialquality.org/about-iasq/international-collaboration/>
9. Van der Maesen L.J.G., Novakova Z., Ricceri M., Lin K., Heyets V., Corbet S. (2019, December). Ideas and reflections about the application and elaboration of the Social Quality Approach (SQA) in Central and Eastern European countries: the case of Ukraine. Working Paper of the International Association on Social Quality, 17 (fourth edition). URL: <https://socialquality.org/wp-content/uploads/IASQ-Working-Paper-17-4.pdf>
10. Heyets, V. (2019). Social Quality in a Transitive Society: The Role of the State. *International Journal of Social Quality*, 9, 1, 32-50. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2019.090103>
11. Hirai, T. (2020). The Impact of Trust on the Quality of Participation in Development: The Case of Ukraine. *International Journal of Social Quality*, 10, 2, 72-92. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2020.100207>
12. Novakova, Z. (2017). Four Dimensions of Societal Transformation: an Introduction to the Problematique of Ukraine. *International Journal of Social Quality*, 7, 2, 1-29. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2017.070202>
13. Walker, A. (2022, March 1). The War in Ukraine and the Social Quality Perspective. IASQ Declaration about Ukraine Invasion. International Association on Social Quality. URL: <https://socialquality.org/about-iasq/ukraine-declaration/>
14. Heyets, V.M., Blyzniuk, V.V., Nykyforuk, O.I. (2022). Topical aspects of social quality policy in the post-conflict economy of Ukraine. *Ekon Ukr. – Economy of Ukraine*, 6, 3-22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003> [in Ukrainian]

15. Van der Maesen, L.J.G. (2020). Concluding Remarks. A “Social Quality Observatory” for Central and Eastern European Countries? *International Journal of Social Quality*, 10, 2, 113-138. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2020.100209>

16. Progress towards the Sustainable Development Goals – July 2022. Report of the UN Secretary-General. (2022). United Nations Economic and Social Council. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2022/secretary-general-sdg-report-2022--RU.pdf> [in Russian]

17. High-level political forum on sustainable development. Progress towards the Sustainable Development Goals – July 2022. Report of the Secretary-General. Supplementary Information. (2022). United Nations Economic and Social Council. URL: https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2022/E_2022_55_Statistical_Annex_I_and_II.pdf

18. Global call to action for a human-centred recovery from the COVID-19 crisis that is inclusive, sustainable and resilient. (2021, October). ILO. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_808850.pdf [in Russian]

19. Approaches to measuring social exclusion. (2022, May). United Nations Economic Commission for Europe. URL: <https://unece.org/sites/default/files/2022-05/ECECESSTAT2021.pdf> [in Russian]

Received on 07.09.22 and updated on 17.09.22